

УДК 378.4.014.553-057.87(477)“18/192”

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

(Полтава)

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Розкрито особливості нормативно-правового регулювання студентського самоврядування університетів України XIX – поч. XX ст. Наголошено на важливому значенні статутів російських імператорських університетів у регулюванні діяльності студентського самоврядування. Висвітлено ставлення видатних діячів досліджуваного періоду до об'єднань студентської молоді.

Ключові слова: *університет, студентське самоврядування, статут, автономія, корпоративність.*

Період XIX – поч. XX ст. в історії вітчизняної науково-педагогічної думки представлено становленням вищої освіти та формуванням студентського середовища, у якому зосереджується значний потенціал творчої інтелектуальної енергії і найчіткіше виявляється креативність, енергійність, соціальна активність молоді

людини. Вивчення самоврядних студентських структур, принципів їх організації, змісту діяльності, форм і методів з точки зору історико-педагогічних та соціальних подій має сьогодні значну наукову цінність. З огляду на це особливий вплив на сучасний етап розвитку педагогіки вищої школи й вищої освіти здійснює обґрунтування прогресивних педагогічних ідей, вивчення досвіду діяльності студентського самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії і практиці досліджуваного періоду [9, с. 1].

Російські університети досліджуваного періоду (Московський, Київський, Харківський, Новоросійський) були створені на зразок німецьких. Користуючись широкою свободою університетської науки, студенти німецьких університетів мали право створювати корпоративні організації, де зароджувалися їх дружні відносини і формувалися суспільні погляди. Цих корпорацій у Німеччині існувала велика кількість, але серед них особливої уваги заслуговують так звані “кольорові союзи”, котрі поділялися на три основні типи: земляцтва, буршеншафти та християнські союзи, між якими виокремлювалися ще своєрідні підгрупи. Усі ці асоціації, які слід відрізнити від політичних партій, мали єдину мету – згуртованість заради культури честі, релігії, свободи та любові до батьківщини, а також заради спільного вивчення різних галузей науки [3]. Зовсім іншою була ситуація в російських університетах. Непослідовність у забороні студентських корпоративних організацій тільки сприяла їх розвитку, а нормативно-правове забезпечення студентського самоврядування мало дуже суперечливий характер.

Студентське самоврядування впродовж усієї історії розвитку університетів України було пов'язане з автономією вищих навчальних закладів, їх академічною свободою. Політику Міністерства народної освіти можна порівняти з маятником, вона мала непослідовний характер – нормативні документи спочатку ніяк не регламентували діяльність студентських самоврядних організацій (і не дозволяли, і не забороняли) (університетські статuti 1804 р. та 1835 р.), потім дозволили певну автономію (статут 1863 р.), реакційний статут 1884 р. загальмував у часі демократичні тенденції розвитку вищої освіти на теренах Російської імперії, тимчасові ж правила організації студентських товариств [2], а потім і правила про студентські організації [10] остаточно легалізували об'єднання університетської молоді (поява великої кількості гуртків, їх статuti та різні напрями діяльності органів студентського самоврядування).

У працях вітчизняних учених знайшло своє відображення висвітлення діяльності первинних студентських самоврядних організацій (А. Є. Іванов [4], С. П. Мельгунов [7], С. В. Рождественський [12] та ін.).

У науковій роботі Н. М. Левицької (1998 р.) “Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть” [6] у другому розділі проаналізовано академічний студентський рух, студентські корпоративні організації; описано діяльність земляцтва, студентських бібліотек, кас, читалень, гуртків взаємодопомоги, розвиток цих студентських об'єднань упродовж досліджуваного періоду. Велику увагу дослідниця приділяє висвітленню студентського руху на зламі XIX-XX ст.

У розвідці С. О. Черкасової на підставі вивчення історико-педагогічної літератури й архівних матеріалів проаналізовано соціально-політичні, освітні та культурні умови виникнення студентських громадських організацій, встановлено динаміку їх розвитку, визначено й обґрунтовано етапи та розкрито зміст просвітницько-педагогічної діяльності студентських громадських організацій університетів України другої половини XIX – початку XX ст., охарактеризовано її напрями, узагальнено форми, досвід роботи, показано шляхи творчого його використання в сучасній національній вищій школі [14].

Представлено також інші роботи [8, с. 13-41], в яких фрагментарно аналізується діяльність студентського самоврядування досліджуваного періоду, містять змістовний та цікавий фактичний матеріал з питань спадщини студентських самоврядних організацій. Проте вивчення вказаних, а також багатьох інших матеріалів на тему студентства та студентських організацій свідчить про те, що нормативно-правове регулювання студентського самоврядування університетів Східної, Центральної та Південної України XIX – поч. XX ст. не було досліджено системно, це потребує спеціальної наукової розробки та узагальнення.

Метою статті є аналіз особливостей нормативно-правового регулювання студентського самоврядування університетів України XIX – поч. XX ст.

5 листопада 1804 р. Міністерством народної освіти були затверджені статuti Московського, Харківського та Казанського університетів. Прийняті документи відрізнялися лише окремими статтями, тому їх можна вважати загальним статутом російських університетів, за яким університетам надавалися широка автономія та свобода викладання. Основні права мала рада університету: вона обирала ректора, інспектора державних студентів, професорів, почесних членів, ад'юнктів; призначала учителів у гімназії та училища свого округу; визначала порядок навчального життя університету та всіх закладів, що йому підпорядковувалися; контролювала діяльність господарських закладів, вважалася вищою інстанцією університетського суду; була науковою організацією, де обговорювалися твори, відкриття, досліди, спостереження та дослідження. Стосовно студентів у статуті 1804 р. була втілена думка М. В. Ломоносова: "...науки називаються вільними тому, що будь-хто має свободу їх опановувати". Походження молоді людини не грало ролі при вступі до університету, адже навчатися могли всі, хто мав необхідні знання. Університету також дозволялася просвітницька діяльність у своєму навчальному оточенні: заснування наукових товариств, заохочення до наукової співпраці приватних осіб [12, с. 56-61]. Участь студентів у різних товариствах та організаціях ніяк не регламентувалася: її і не дозволяли, і не забороняли.

Автономія університетів була обмежена новим статутом від 26 липня 1835 р. Статут у тому вигляді, у якому він був роздрукований у міністерстві графа С. С. Уварова, діяв трохи більше 10 років, проте за цей час устиг сформуватися певний клас інтелігенції, яка під іменем "людей сорокових років" відіграла велику роль в історії російської просвіти. Незважаючи на обмеження автономії владою попечителя, російський університет все ж таки намагався задовольнити потреби вітчизняного життя. Його вплив був значним, в історії російської культури університет посів одне з почесних місць завдяки тісному зв'язку з наукою і рідною літературою [3, с. 344].

У ході наукового пошуку з'ясовано, що діяльність студентських об'єднань у перших нормативно-правових документах не заперечувалася, але після заворушень 30-х рр. XIX ст. новий університетський статут 1835 р. заборонив створення "таємних товариств". Залишається незрозумілим питання, яка ж студентська організація вважалася таємною, тому що ніяких критеріїв обмеження, по суті, дано не було.

В офіційній записці стосовно поведінки університетської молоді в середині XIX ст. М. І. Пирогов так писав про корпоративність студентів: "...скрізь дії проявлялися корпоративно та відчувалося розуміння переваг, значення та сили корпорації... Гамірні сходки та дискусії на них про справи, які стосувалися проблем студентського побуту, включали в себе також обговорення спільних інтересів. Тут розглядалися питання, які стосувалися студентської бібліотеки (в м. Києві), каси для бідних, плати за навчання, лекцій деяких професорів тощо" [13, с. 792].

Наприкінці 60-х рр. XIX ст. особливу увагу приділяли підтримці дисципліни серед студентів і недопущенню зіткнень між студентами та поліцією. 22 січня 1859 р. міністр народної освіти зажадав від попечителів висловити думки з цього приводу. Найбільш ґрунтовну та вмотивовану доповідь підготував попечитель київського навчального округу М. І. Пирогов, який завжди підтримував студентські ініціативи. Причиною безладу він вважав корпоративний дух студентів. Граф П. А. Шувалов запропонував закрити в Київському університеті св. Володимира кімнати для паління та буфети (у яких студенти розвішують різні оголошення), знищити формений одяг, збільшити кількість професорів. Результатом цих заходів мав бути знищений корпоративний дух молоді російських університетів. Унаслідок цього Міністерство народної освіти ухвалило наказ 6 травня 1859 р. про підпорядкування студентів поза університетом поліції на загальних підставах [12, с. 362-364]. Ніхто не підтримав корпоративний дух студентів, про який говорив М. І. Пирогов, не прислухався до їхніх вимог.

Повстання в університетах змусили владу переглянути зміст статуту 1835 р. та почати працювати над проектом нового статуту. Рецензенти вважали за потрібне надати більшу автономію та академічну свободу університетам, а також наголошували на необхідності дозволити об'єднання студентів і викладачів в особливі корпорації. М. І. Пирогов весь час переймався університетським питанням, про що свідчить його однойменна праця [11]. Він говорив: "Неможливо знищити корпоративний дух там, де учнів об'єднують вік, цілі, виховання тощо. Але, з іншого боку, для організації студентів у правильну корпорацію нам не вистачає двох головних умов: відданості та високих моральних якостей організаторів. Якби ми їх мали, то вже давно все сталося б само собою" [12, с. 414-415]. На боці студентів стояв також К. Д. Кавелін, професор Санкт-Петербурзького університету. У своєму листі до міністра народної освіти він, аналізуючи проект статуту 1863 р., наполягав на необхідності, за прикладом Німеччини, дозволити студентам організацію товариств та гуртків. Учений писав: "Я завжди дотримувався думки, що простий дозвіл студентських товариств і покарання їх не за спосіб мислення, а за дії, заборонені законом та поліцейськими правилами, якомога простіше, швидше і природніше розв'язав би в нас одне із найважчих університетських питань, стосовно якого всі адміністративні заходи виявилися недієвими, спричинивши багато неприємностей. Вивчення студентського побуту за кордоном і думки стосовно цього питання осіб, близько і практично з ним знайомих, переконали мене в цілковитій справедливості цієї думки" [3, с. 725].

К. Д. Кавелін радив переймати позитивний досвід Німеччини: "Я впевнений, що подальші заборони в нас студентських товариств викличуть ще багато нещастя. Хочеться додати, що і дозвіл їх буде згубним, якщо не зміняться погляди щодо студентського життя і наші застарілі університетські статuti. У Німеччині не звертають увагу на напрям думок студентів, але моральна і навчальна дисципліна набагато суворіші, ніж у нас. Багато проступків призводять до виключення студентів з університету, позбавлення права проживати в місті, де знаходиться університет. У Німеччині чітко розрізняють юнацькі захоплення і недозволені вчинки. Студентів розглядають як молодих людей, тобто неповнолітніх, уже не дітей, але ще й не дорослих" [3, с. 726-727].

На думку вчених XIX ст., заборона студентських товариств університетськими статутами не могла їх знищити. Як зазначає П. О. Капніст, потреба в організованому товариському спілкуванні виявилася сильнішою за статuti, закони, постанови тощо. Земляцтва виникали через життєву необхідність університетської молоді, вони продовжували існувати та розмножуватися, тому що велика кількість студентів не могла без них обійтися та задовольнити свої матеріальні та духовні по-

треби. Ні благодійність, ні комфортні гуртожитки не можуть дати студентам те, що дає їм товариське спілкування. Проте навіть не знищення земляцтв, а лише оголошення їх незаконними мало сумні та небажані наслідки для майбутнього одних із найефективніших студентських самоврядних організацій [5, с. 203].

П. О. Капніст був переконаний, що заперечення корпоративності між студентами ніколи не було послідовним, тому що влада завжди говорила про студентів саме як про групу людей. Неможливо знищити природну потребу юнацтва у встановленні дружніх стосунків зі своїми ровесниками, наслідком чого було об'єднання студентів у різні товариства. Єдиний можливий спосіб знайти вихід із ситуації, коли почали з'являтися таємні товариства – дозволити більшості студентів на законних підставах задовольнити свою потребу в об'єднанні. Майбутнє університетів багато в чому залежить від ставлення влади до студентських організацій [5, с. 206].

П. О. Капніст описує також моделі студентських об'єднань. Розв'язання питань про студентську організацію полягає в дозволі студентам створювати власні товариства, але не за шаблоном, а враховуючи потреби і прагнення самих студентів, за однієї умови, щоб мета та способи діяльності об'єднань не були визнані протизаконними або антиуніверситетськими. Як зазначає вчений у своїх працях, кожне таке товариство повинно мати свій статут, затверджений владою, і всі вони (товариства) повинні знаходитися під контролем університетів. Тільки такі організації, які відповідають різноманітним потребам студентської молоді і які мають тісний зв'язок з університетом (для того, щоб студентами був усвідомлений авторитет вищого начального закладу), можуть послужити могутнім фактором для розумного і цілеспрямованого впорядкування університетського життя. Студентські товариства повинні співпрацювати одне з одним на засадах гласності та легальності.

На думку науковця, це єдиний шлях, що дозволить розумно задовольнити потреби різних груп студентства та самого університету. Зайвими стануть таємні організації. Тільки так можна створити ядро студентства, яке, спираючись на авторитет університету і цінуючи своє легальне існування, буде зацікавлене у збереженні спокою та порядку в стінах вишу. Немає сумнівів, що такі студентські об'єднання вберуть у себе все найкраще в університеті [5, с. 206-208].

У зв'язку з тим, що статут 1884 р. значно обмежив університетську автономію, у 1901 р. комісія Санкт-Петербурзького університету рекомендувала такі зміни в статуті: відновлення академічної свободи вищих навчальних закладів, виборність професорсько-викладацького складу шляхом голосування в раді університету, відміна системи гонорарів, державні екзамени з міністерських програм, дозвіл студентам проводити курсові, факультетські та університетські збори за згодою ректора, декана і за умови присутності професорів, створення студентського самоврядування у вигляді курсових старост та рад старост [1].

Реакційний статут 1884 р. гальмував розвиток студентського самоврядування і призводив до численних студентських заворушень. Студентські страйки наприкінці XIX ст. змусили чиновників Міністерства народної освіти поцікавитися в університетських адміністраціях про можливий дозвіл студентських організацій та зборів для обговорення нагальних справ, а також про визнання корисними курсових старост як посередників між студентами, професорами та університетською адміністрацією. Більшість університетів відповіли позитивно, зокрема Санкт-Петербурзький університет надав проект детальної регламентації курсового та факультетського представництва та сходок [13, с. 798]. Так само позитивно відреагували адміністрації навчальних закладів на те, що варто відновити студентський суд, а також незалежно від нього запровадити особливий студентський

товариський суд для розгляду аморальних учинків університетської молоді. Для узагальнення отриманих результатів щодо організації студентського життя в Міністерстві народної освіти була створена особлива комісія. Проте, не дочекавшись закінчення її роботи, міністр народної освіти 30 грудня 1901 р. опублікував “Тимчасові правила організації студентських об’єднань” [2; 13, с. 798], якими вперше було офіційно визнано законність корпоративного життя студентства.

11 липня 1907 р. уряд П. А. Столипіна увів у дію нові “Тимчасові правила про студентські організації і про влаштування зборів у стінах вищих навчальних закладів” [10]. Студентам дозволено утворювати організації, діяльність яких не суперечила б законам. Статути студентських організацій повинні були затверджуватися радою університету або відповідними органами в інших навчальних закладах. При цьому наголошувалося, що ніякі окремі студентські гуртки не можуть бути студентськими представницькими органами і університетська адміністрація – рада, ректор, декани, директори, професори – не повинні вступати в переговори з подібними гуртками. Вихованцям навчальних закладів дозволялися публічні збори (з приводу навчальних або таких питань, які б не суперечили законодавству) і приватні збори (з дозволу ректора або проректора). На приватних зборах мали право перебувати поліцейські і, виявивши факти незаконності зібрань, могли притягувати їх організаторів та учасників до відповідальності. Якщо ж студентів звинувачували в тому, що на зборах порушувалися питання, що суперечили правилам навчального закладу, то такі факти передавалися на розслідування до професорського дисциплінарного суду.

Статути 1804 та 1863 рр., безумовно, були гарантом університетської автономії; статути 1835 та 1884 рр. обмежили їх академічну свободу. Це мало прямий вплив і на розвиток органів студентського самоврядування: у період “реакції” їх кількість зменшувалася, або вони йшли в підпілля, у сприятливий час спостерігалося різноманіття видів та розвиток форм їх діяльності.

Подальшого вивчення потребує розвиток вітчизняних студентських самоврядних організацій та їх нормативно-правове регулювання в інші історичні періоди, а також узагальнення досвіду студентського самоврядування в зарубіжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аврус А. И.* История российских университетов. Очерки / *А. И. Аврус.* – М. : Моск. обществ. науч. фонд, 2001. – 85 с.
2. Временные правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства Министерства Народного просвещения // Журнал МНП. – 1902. – Ч. 339. – С. 172-181.
3. *Глинский Б. Б.* Университетские уставы (1755-1884 гг.) / *Б. Б. Глинский* // Исторический вестник. – 1900. – Т. 79. – С. 324-351; С. 718-742.
4. *Иванов А. Е.* Высшая школа в России в конце XIX – начале XX века / *А. Е. Иванов.* – М. : Институт истории СССР АН СССР, 1991. – 392 с.
5. *Капнист П. А.* Университетские вопросы / *П. А. Капнист* // Вестник Европы. – 1903. – Т. 6. – С. 167-218.
6. *Левцицька Н. М.* Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / *Надія Миколаївна Левцицька.* – Київ, 1998. – 211 с.
7. *Мельгунов С. П.* Из истории студенческих обществ в русских университетах / *С. П. Мельгунов.* – М. : Изд. журн. “Правда”, 1904. – 71 с.
8. *Мокляк В. М.* Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX-поч. XX ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / *Володимир Миколайович Мокляк.* – Полтава, 2011. – 254 с.

9. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX-поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. М. Мокляк. – Полтава, 2011. – 20 с.

10. О студенческих организациях и об устройстве собраний в стенах высших учебных заведений // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. III. – СПб., 1910. – Т. 27. – С. 352-353.

11. Пирогов Н. И. Университетский вопрос / Н. И. Пирогов // Пирогов Н. И. Избр. пед. соч. – М. : Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1953. – С. 324-393.

12. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности МНП : 1802-1902 / С. В. Рождественский. – СПб. : Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 786 с.

13. Университет // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург : Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 34А. – С. 751-803.

14. Черкасова С. О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина XIX – поч. XX ст. : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Світлана Олександрівна Черкасова. – Х., 2001. – 188 с.

ВЛАДИМИР МОКЛЯК

ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ (XIX – НАЧАЛО XX В.)

Раскрыты особенности нормативно-правового регулирования студенческого самоуправления университетов Украины XIX-нач. XX в. Акцентируется внимание на важном значении уставов российских императорских университетов в регулировании деятельности студенческого самоуправления. Раскрыты отношения выдающихся деятелей исследуемого периода к объединениям студенческой молодежи.

Ключевые слова: университет, студенческое самоуправление, устав, автономия, корпоративность.

VOLODYMYR MOKLYAK

PECULIARITIES OF NORMATIVE REGULATION OF STUDENTS' SELF- GOVERNMENT (THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The peculiarities of legal regulation of student government at the universities of Ukraine in the 19th – the beginning of the 20th century were considered. The article reveals that the development of student self-government was closely connected with the autonomic development of the universities. The importance of the charters of Russian imperial universities in the regulation of student government (including charters in 1804 and 1835 which did not regulate the activities of groups of students, the charter in 1863 which allowed higher education institutions to act independently and reactionary charter 1884 which stalled democratic trends in higher education establishments of the Russian Empire) is emphasized. Temporal rules of student associations (1902), and then the rules of student organizations (1910) finally were legalized and resulted in the university unions at the end of the investigating period. The attitudes of the prominent people of that period to the associations of students (N. I. Pyrogov, K. D. Kavelin, P. A. Kapnist, P. A. Stolypin et al.) are studied. It is shown that most of the progressive scientists of the studied period supported so-called "corporative spirit" of the students.

Keywords: university, students' self-government, charter, autonomy, corporatism.

Одержано 15.01.2013, рекомендовано до друку 15.02.2013.